Pátosz és irónia

Születésnapi beszélgetés Eörsi Istvánnal életről, halálról, költészetről és moráról

1931. június 16-án született Budapesten. A Horthy-korszakban járt iskolába, kiskamaszként élte túl a Vészkorszakot. Első versei 1952-ben jelentek meg, Rákosi uralkodásának idején. 1956 után megjárta Kádár börtönét. Szabadulását követően azon kevesek közé tartozott, akik nem kötöttek kompromisszumot a rendszerrel: szocialista alapon a létező szocializmus kérlelhetetlen ellensége. A hetvenes-nyolcvanas években a demokratikus ellenzék tagjaként küzd egy emberibbnek gondolt társadalmi berendezkedésért. A rendszerváltás óta eltelt tíz-egynéhány évben sem csökkent harci kedve.

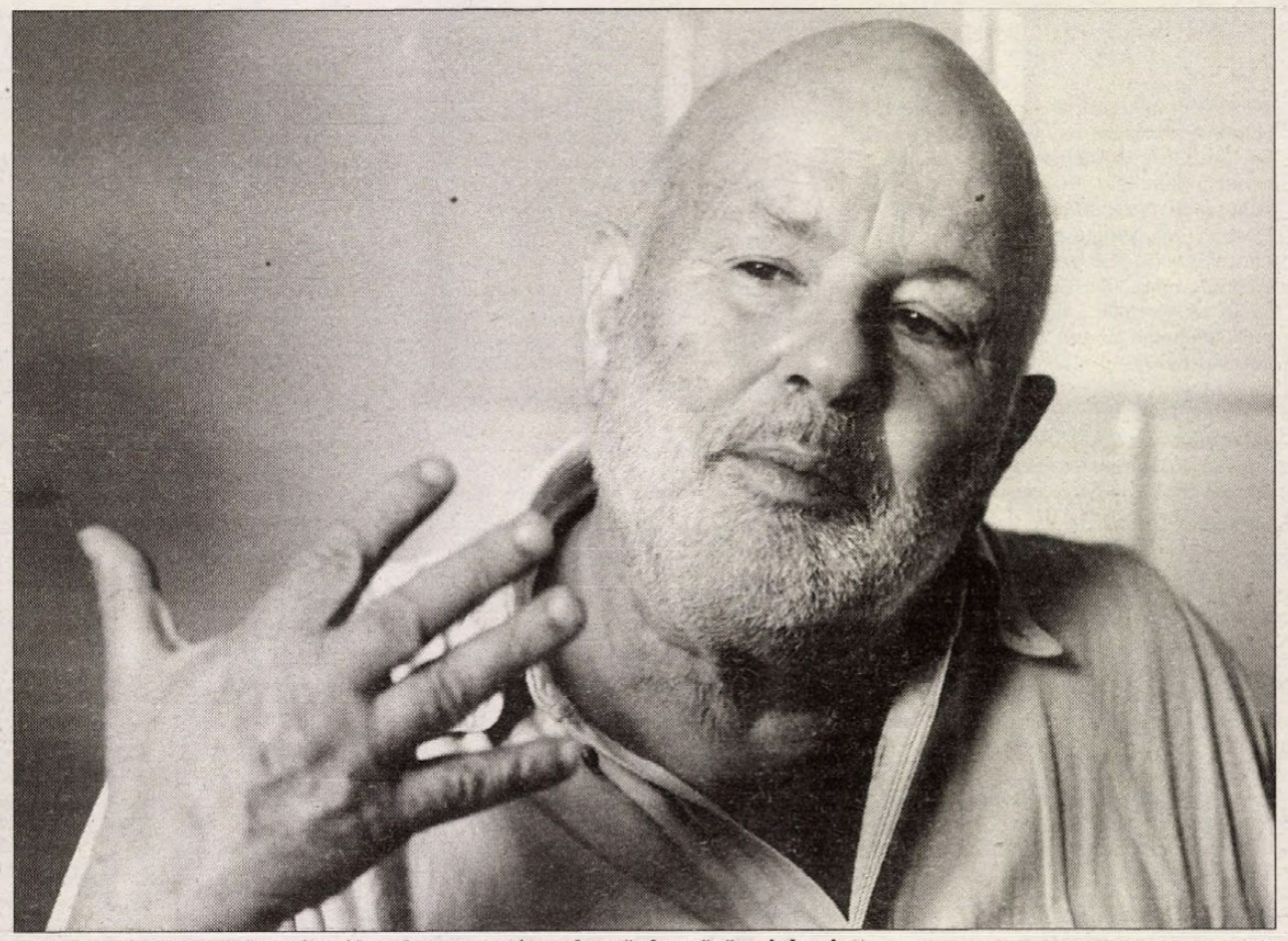

A szabadság ahhoz is hozzásegíthet, hogy ne szégyenkezzünk az örömeink miatt FOTÓ: DOMANICZKY TIVADAR

VÖRÖS T. KÁROLY

– Ön ma hetvenéves. Mennyi ez a hetven?

– Visszapillantva rettentően sok. Ha megfontolom, hány halottam van... Mert min mérjem az éveket? A legkézenfekvőbb kritérium, hogy hányan haltak meg azok közül, akik nagyon fontosak voltak nekem. S meg kell állapítanom, hogy többségük nem él már.

– Név szerint?

– Anyám. Apám. Bátyám. Első feleségem. Férfi barátaim csaknem mind. Angyal István, Gáli József, Danilo Kis, Allen Ginsberg, Lukács György – bár őt nem merem barátomnak nevezni, de kimondtam nevét e felsorolás közben, és ez jelent valamit. Ezek a felsorolások persze tökéletlenek, hiszen máris új nevek jutnak eszembe – viselőik a nem létező túlvilágon most méltatlankodva köhécselnek, s ferdén kiköpnek rám. Egyáltalán nem kellett volna neveket említenem. Anyámon és apámon kívül. Tehát ez az egyik kritérium. A másik, hogy hetvenévesen már kevés időm van írni. Pedig – bármennyire komikusan hangzik – úgy gondolom, hogy legjobb dolgaimat még nem írtam meg. Az öregedés egyéb, normális tüneteit nem ecsetelem, ezek közismertek.

Az emberiség mélypontja

– Jobb lett, rosszabb lett a világ az elmúlt ötven-hatvan évben? Jobbak lettünk, rosszabbak lettünk?

– A nácizmusnál, amelyet fiatalon ismertem meg, megítélésem szerint minden jobb. Hangsúlyozni szeretném, hogy ezt nem azért mondom, mert zsidó származású vagyok, hiszen soha senkinek sem érdekelt a származása. Zsidóságom eszembe sem jutott volna, ha egy időben nem óhajtottak volna emiatt folyton-folyvást megölni, és ha nem gyilkolták volna meg a nagymamámat és apám egész szombathelyi rokonságát. A nácizmust az emberiség eddigi mélypontjának tekintem, még a kommunizmus legszörnyűbb korszakaihoz viszonyítva is, mert vele került először uralomra egy olyan világnézet, amely tudatosan és büszkén antihumanistának vallotta magát, és realizálta vallomása következményeit. Hozzáteszem ehhez, hogy természetesen a sztálinizmus bukása folytán is jobb lett a világ. Ha a nácizmus nem lett volna, akkor valószínűleg a sztálinizmust tartanám az emberiség mélypontjának, mégpedig pontosan az ellenkező okból. Azért, mert egy alapvetően humánus érvrendszert és gondolkodásmódot végletes radikalizmussal az emberi élet és méltóság ellen tudott fordítani. Ha azt nézzük, hogy ez a két rendszer eltűnt, akkor jobb lett a világ, de ezzel nem akarom azt állítani, hogy a normális emberek úgy általában jobbá váltak volna. Az ember jóra vagy rosszra való potenciálja külső körülményektől is függ. Meggyőződésem, hogy most is egy csomó olyan ember él közöttünk, aki szívesen gyilkolászna Auschwitzban vagy a gulágon. Nem is olyan régen, és tőlünk nem is olyan messze, a jugoszláviai háborúkban láthattuk, hogy ma is vannak ilyen emberek. Európában azonban többnyire olyan állapotok uralkodnak, hogy a legrosszabbra nem kerül sor. De a legrosszabb fenyegetése állandóan jelen van. És ezt érzem én is, itt is, Magyarországon. Például amikor felhív valaki: – Jól vagy? – Mire én: – Jól. – Ott laksz még a Duna-parton? – Igen. – Nem baj, nemsokára a Dunában leszel! Mivel gyerekkoromban láttam, amint a Dunához kísérik a szomszédos házak lakóit, és hallottam a lövéseket, ilyen párbeszédnél nincs okom azt gondolni, hogy ha beszélgetőtársamon múlna, akkor nem váltaná rögvest valóra jóslatát.

– Pályáját költőként kezdte. A drámák, novellák, esszék mellett mindig írt verseket. Mivel magyarázza, hogy az irodalmi köztudat ennek ellenére publicistaként tartja számon, és nem nagyon vesz tudomást Eörsi Istvánról, a költőről?

– Ennek több oka van. Először is nagyon rossz versekkel kezdtem, és ez a bánatos tény beívódott a köztudatba. Másodszor is 1956 után a költők azt a következtetést vonták le a Rákosi-korszakból, hogy művészhez nem méltó a politizálás. Ha nem szidják Kádárt, akkor nem is kell dicsérniük. Ebből a felismerésből bontakozott ki az értelmiség és a párt vezetőinek hosszú távú együttműködése, amit később finoman konszenzusnak becéztek. Érlelődésének idején én a börtönben időztem, ahol felakasztották egy jó barátomat és több ismerősömet, és módom nyílt arra, hogy legelőnytelenebb oldala felől tanulmányozzam a rendszer működésének mechanizmusát. Amikor kiszabadultam, nem tudtam mit kezdeni az új követelményrendszerrel. Már akkor is, ma pedig még inkább úgy gondolom, hogy ez a gondolkodásmód kicsinyes, provinciális, nevetséges, és nemcsak Petőfi, Ady és József Attila, hanem Csokonai, Vörösmarty, Arany és Babits, egyszóval az egész magyar költészet szellemével ellentétes. Én abban a meggyőződésben élek, hogy minden igaz szenvedély vers tárgya lehet. Ilyen igaz szenvedély például az igazságtalanság miatt érzett düh is. Ez művészileg ugyanolyan legitim érzés, mint a halálfélelem vagy a szerelem. Harmadszor: a költészet olyan válfajához *is* vonzódom (azért mondom, hogy *is*, mert nem igaz, hogy *csak*), amelyet Magyarországon egyszerűen nem akarnak elfogadni költészetnek, ez pedig az intellektuális líra, melynek Németországban, Franciaországban vagy az angol nyelvterületen magától értetődő természetességgel ismerik el a létjogosultságát. Nálunk ez a fajta költészet kevéssé van jelen, noha nagy költőink voltak ebben az országban koruk legokosabb emberei, mint ezt mindenekelőtt Csokonai és Ady példája mutatja. Hozzá kell tennem, hogy talán rosszul ítélem meg verseimet, s nem vagyok olyan jó költő, mint amilyennek reményeim szerint gondolom magam. Mindazonáltal szégyenletesnek tartom azt a makacs következetességet, ahogyan irodalomtörténészek és antológusok időtlen idők óta kezelnek, pontosabban nem kezelnek. Például: az év szép verseit felmutató antológiákba a kádárizmus évtizedei során háromszor engedtek be. 1988 és 1991 között jelen lehettem itt. Azóta megint nem. 2000-ben jó néhány verset publikáltam, köztük öt olyat, amelynél kevés jobb született abban az évben magyarul. De 236 oldalra való olyan költői termék, amely kiválóbb lenne náluk, egészen bizonyosan nem hozható össze. Az idei év antológusa mégis összehozta. Boldog lennék, hogyha valamelyik irodalmi orgánum a szokásokkal dacolva újra közölné őket, hogy a verskedvelő olvasók ellenőrizhessék: üres kérkedés-e, amit állítok.

A hiúság ellenszere

– Heine, Marx, Brecht, Lukács – nem olyan nevek, melyeknek ma magas lenne az ázsiójuk a magyar szellemi életben, ön viszont kitart mellettük. Miért?

– Végigkísérték az életemet. Nem egyforma erővel persze, és ugyanilyen joggal lehetne más neveket is említeni. Például Adyt, de Shelleyt és Ginsberget is. Heine azonban valóban különlegesen fontos volt nekem. Amikor kiábrándultam sztálinista buzgalmamból, még úgy gondoltam, hogy a kommunizmust lehet becsületesen is csinálni. Most mindenki őrültnek tartana ezért, de a forradalom idején rengetegen gondolkodtunk így. A kérdés az volt, hogyan tagadhatom meg úgy kommunizmusomat, hogy egyszersmind hű is maradjak hozzá. Ebben segített Heine iróniája. Ő ugyanis a legmagasabb szinten tartotta egyensúlyban a pátoszt és az iróniát. Ez nemcsak stilárisan, hanem szemléletileg is hihetetlen ajándék volt. Heine ráébresztett arra, hogy ezt a képességet nem tőle lopom, mert ez bennem is megvan, csak elnyomta kommunista hitem, neveltetésem, az akkori normák.

Marx megint más ügy. Már nem vagyok marxista, de sok mindent tanultam tőle, és nincs kedvem ezt letagadni csak azért, mert ma nincs divatban. Főként történelemszemléletével hatott és hat rám, és azzal a szenvedélyével, amelyet egyetlen drámaíró sem nélkülözhet: hogy imádta az ellentmondásokat. Ráadásul materialista volt, márpedig engem sem kísértett meg sosem az Isten. Az Isten-probléma izgatott és izgat, de maga az Isten nem. Tehát nekem jól jött Marx történelemszemlélete, dialektikája és materializmusa. Csakhogy a jövőképe összeomlott. Minthogy az elmélet nem utolsósorban e jövőkép kedvéért épült fel, mállani kezdett a tanítás koherenciája is.

Az ember akkor lehet szabad, ha egyrészt elvei szerint él, másrészt értük sem temeti el a vágyait.

Brecht századunk egyik legnagyobb költője. Hitler beszédeinek iszonyata miatt nem bírta zavartalanul élvezni az almafák szépségét. Ezért – bár gyönyörű metaforákat tudott írni – nem vált a szépség koldusává. A magyar költészet uralkodó ideálja néhány modern kivételtől eltekintve – ebben az összefüggésben Szabó Lőrincet és Petri Györgyöt említem meg – a szépség volt. Brecht a modern költők közül nem egyedül, de a leggazdagabb példatárral szolgálva mutatta meg, hogy az érzéseket és gondolatokat a lakonikus megfogalmazások épp olyan érzékletessé tehetik, mint a költői képek. Egyik háborús verse így hangzik: „ÉJSZAKA VAN. / A házaspárok / Ágyba bújnak. A fiatal nők majd / Árvákat szülnek." E négysoros versben elmesélt história kimondatlan mozzanatai az olvasókban kelnek életre. Szeretem nagy eszét és azt a tudását, hogy a gondolkodás szenvedélye éppúgy művészetté válhat, mint a többi szenvedély. Másrészt nagyon sok olyan kompromisszumot kötött, amelyre alkatilag nem lennék képes. Hogy színházhoz jusson az NDK-ban, arcpirító politikai gesztusokat engedett meg magának, holott ő aztán tudta, mitől döglik a légy. Az is igaz viszont, hogy színháza új fejezetet nyitott a színház világtörténetében, és nem kis mértékben neki köszönhető, hogy a színpadok kis négyszöge volt az NDK-ban az egyetlen olyan tér, ahonnan sohasem tudták teljesen kisöpörni az igazságot. Megjegyzem még, hogy személyes viszonylataiban gyakran volt önző és kegyetlen, és gátlások nélkül használta ki azokat, nem írói, hanem emberi szempontból, akik szerették. Mégsem ítélkezem, mert életem erre a tevékenységre, éppen ezen a területen, nem jogosít fel.

És végül Lukács György. 1956-ig szinte kritikátlan tanítványa voltam. A börtönben viszont olyan élményekben volt részem, hogy a továbbiakban egyszerűen nem tudtam elfogadni Lukácsnak azt az alapvető meggyőződését, hogy a szovjet típusú kommunizmus az egy torz, deformált, nem tipikus szocializmus. Azt mondtam neki: rendben van, torz, deformált, nem tipikus, de nem is szocializmus. Mindig döntetlenre végződtek erről a vitáink, mert nekem igazam volt, neki viszont több volt az esze, s a kettő kiegyenlítette egymást. Lukácsot – ezt először Bence György és Kis János írta meg – erős vallásos szükséglet bilincselte a kommunizmushoz. Én viszont szabadulásom után nem kértem ebből a vallásosságból, és ez nagyon sok téren eltávolított tőle. Ma úgy gondolom, hogy számos állítása és döntése nem védhető. Saját egyedülálló és elképesztő tehetségének is rettenetesen ártott velük, és ezt egy értelmiséginek nem lehet megbocsátani, mert egy értelmiséginek mindenekfölött az a dolga, hogy kiaknázza saját magából mindazt, ami benne rejlik. Ezt furcsa módon éppen Lukácstól tanultam meg, és ez védett meg számtalanszor a hiúság görcseitől és a sértettség fájdalmaitól. A sértettség is hiúságból fakad, ezt jól tudom, még ha olykor visszadöfök is. Ezt nem bánom, de azért tudom, hogy a hiúság egyetlen ellenszere, ha teljesítményünket belső lehetőségeinkkel vetjük össze.

– Egyik interjújában átkozottul baloldalinak nevezte világnézetét. Miért ez a furcsa jelző?

– Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy nagyon baloldali vagyok, de azt is, hogy ezért átkoznak is. Tehát elátkozott is vagyok emiatt. S az átkozottba beleillik egyfajta makacsság is: nem vagyok hajlandó a rövid távú valóság józan belátásainak a kedvéért lemondani egy olyan világtörténelmileg fontos pátoszról, mint amilyen a baloldaliság. Nem látom manapság a szocialista kibontakozás esélyeit, de egyetértek Marxszal abban, hogy az áruviszonyok elidegenítenek, és áthatják az emberi viszonyokat. Tehát elfogadom Marxnak az egyetemes árutermelés természetéből fakadó filozófiai következtetéseit. Az átkozottul baloldali azt jelenti, hogy ezt a véleményemet továbbra is fenntartom, mert meggyőződésem, hogy a kapitalizmus pokoli hátrányai: az irtózatos társadalmi különbségek, a személyiséget megszüntető egyformásítás, a folytonos élethalálharchoz szükséges könyörtelenség és részvétlenség csak rendkívüli erőfeszítésekkel csökkenthető. Mégsem érezném magam sem erkölcsileg, sem intellektuálisan becsületesnek, ha azt mondanám, hogy töröljük el az áruviszonyokat; mert nem tudok helyettük mást ajánlani. De lelkem mélyén nem adom föl azt a belátást, hogy az emberiség nyavalyái mégis nagyrészt az árutermelésből fakadnak, és ez akkor is így lenne, ha visszatérnénk ennek humánusabb formáihoz. Átkozott módon nem mondok le arról a távlati igényről – amelynek megvalósulását természetesen akkor sem élném meg, ha fiatalabb lennék –, hogy az emberiség egyszer majd túllát a jelenlegi alternatívarendszeren, mert amíg ezt nem teszi meg, addig folyamatosan fenyegeti a pusztulás. Olyasfajta értékrendszerben élünk ma is, amelyben a gerincességnél többre becsülik a tapintatot, a helytállásnál a megegyezést. Ebbe nem szállok be. Most már nem érdemes megváltoznom. Ez baloldaliságom morális vonatkozása: nem vagyok hajlandó idomulni egy tökéletesen romlott közvéleményhez. A morális következetesség, mely nem törődik a népszerűséggel, republikánus pátoszból fakad.

Tehetség az örömre

– Egyik kötetének A szabadság titokzatos bája címet adta. Van-e az ön számára fontosabb a szabadságnál, egyáltalán korlátozhatja-e valami az ember vágyait?

– Tökéletesen nem lehetünk szabadok, mert az érdekek ütközésének világában egymást korlátozzuk. Mindenesetre igyekszem az adott lehetőségek között szabad lenni. Mindenekelőtt megpróbálok nagyon keveset hazudni. Még a nőknek sem hazudok, csak ha megkövetelik tőlem. De művészeknek sem szeretek hazudni. Ebből már sok bajom származott, mert bizonyos írók egyetlen elmarasztaló jelzőt sem bocsátanak meg kritikusuknak, ameddig élnek. Nem szabad emberek – emlékműveiktől függenek, amelyeket saját használatra maguk készítettek. Én kísérletet teszek arra, hogy függetlenítsem ettől ítéleteimet. Az ember akkor lehet szabad, ha egyrészt elvei szerint él, másrészt értük sem temeti el a vágyait. Írtam egy könyvet Gombrowiczról, mert rengeteg közös vonást éreztem gondolkozásmódunkban, és rájöttem, hogy lélektani szempontból mi a döntő különbség köztünk: benne nem volt tehetség az örömre. Hihetetlenül tehetséges volt, de örülni nem tudott. Úgy gondolom, a szabadságnak nem feltétele az örömre való képesség, lehet olyan ember is szabad – Gombrowicz is nagyon szabad volt –, akinek nincs különösebb tehetsége az örömre. De a szabadság ahhoz is hozzásegíthet, hogy ne szégyenkezzünk az örömeink miatt.